

การเพิ่มการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่นเพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษา บ้านหนองบัว ตำบลบึงทวาย อำเภอเต่างอย จังหวัดสกลนคร

Raising the Utilization of Local Medicinal Plants to Enhance the Community Economy:
A Case Study of Ban Nong Bua, Bueng Thawei Sub-district, Tao Ngoi District, Sakon Nakhon

อัศฉรา นามไธสง^{1*} ศักดิ์ดา แสนสุพรรณ¹ แสนสุรีย์ เชื้อวังคำ¹

Aschara Namthaisong^{1*} Sakda Sansupan¹ Saensuree Chuewungkham¹

Corresponding Author's E-mail: Aschara@snru.ac.th

(Received: March 31, 2023; Revised: August 7, 2023; Accepted: September 11, 2023)

บทคัดย่อ

การวิจัยในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์สถานการณ์การใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่นและพัฒนาการเพิ่มการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสมุนไพรท้องถิ่น โดยใช้ปฏิบัติการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) กลุ่มเป้าหมายคัดเลือกแบบเจาะจง คือ กลุ่มผู้นำชุมชน หรือปราชญ์ชุมชนผู้มีความรู้ กลุ่มผู้ปลูกหรือผู้ผลิตสมุนไพร กลุ่มประชาชนที่เกณฑ์รายได้ของคน 40% ที่จนที่สุด และกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชน จำนวน 65 คน โดยใช้เครื่องมือในการศึกษาชุมชน สัมภาษณ์แบบเจาะลึก และจัดเสวนากลุ่ม ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนพื้นที่เกิดชุดข้อมูลสถานการณ์พืชสมุนไพรท้องถิ่นเพื่อการใช้ประโยชน์ซึ่งชุมชนสามารถเข้าถึงได้และง่ายต่อการใช้ประโยชน์ ทั้งยังมีรูปแบบการจัดการพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกพืชสมุนไพรหมุนเวียนและผสมผสานเพื่อลดความเสี่ยงด้านการตลาดที่สอดคล้องกับศักยภาพชุมชน ทำให้ชุมชนมีการเพิ่มพื้นที่การเพาะปลูกพืชสมุนไพร 8 ชนิด (พล ขมิ้นชัน ขมิ้นอ้อย ตะไคร้หอม ว่านหางจระเข้ ฟักทะเลลายใจ กระเจี๊ยบ และมะกรูด) คิดเป็นร้อยละ 58.53 ของการใช้ประโยชน์ที่เพิ่มขึ้นของกลุ่มเป้าหมาย ทั้งยังมีการเพิ่มชนิดพันธุ์ใหม่และกำลังการผลิตในพื้นที่จากเดิมจำนวน 30 ชนิด ปริมาณการเพาะปลูกรวมกัน 754 ต้น เพิ่มขึ้น 32 ชนิด (ตะไคร้หอม และขมิ้นชัน) ปริมาณการเพาะปลูกหลังมีการดำเนินงานโครงการวิจัย 4,154 ต้น คิดเป็นร้อยละ 77.82 ของการใช้ประโยชน์ที่เพิ่มขึ้นในชุมชน

คำสำคัญ: เศรษฐกิจชุมชน สมุนไพรท้องถิ่น การเพิ่มการใช้ประโยชน์

Abstract

This research aimed to study and analyze the situation of local medicinal plant utilization and to develop the increase of the utilization of local herbal resources by using participatory research practice (Participatory Action Research: PAR). The target group was specifically selected for 65 people as community leaders, local experts who had knowledge, a group of growers or producers of herbs, people who were in the income criteria of 40% of the poorest, and users who took advantages from community-level research. The tools used for the community study was in-depth interview and organized group discussions. The results showed that the community produced local medicinal plant situation data sets for utilization which the community could easily access and utilize. There was also an area management model for the cultivation of medicinal plants in rotation and integration in order to reduce market risks relating to the community potential. As a result, the community had increased the area for planting 8 types of medicinal plants (plai, turmeric, turmeric, citronella, aloe vera, agave, okra, and kaffir lime) accounting for 58.53% of the increased target group utilization. There was also an addition of new species and production capacity in the area from the original amount for 30 species. The total planting amount was 754 trees which had been increased to 32 species (citronella and turmeric). The amount of planting after the research project had been carried out was 4,154 trees which was 77.82 percent of the increased utilization in the community.

¹นักวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

¹ Researchers, Research and Academic Services, Research and Development Institute, Sakon Nakhon Rajabhat University

Keywords: community economy, local medicinal plants, raising the utilization

ความเป็นมาของปัญหา

จากการเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ วิถีชีวิต ฯลฯ จากอดีตถึงปัจจุบัน ส่งผลต่อการเพิ่มขึ้นของโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง โดยองค์การอนามัยโลกคาดการณ์ว่า ในปี พ.ศ. 2593 ประชากรโลกกว่าครึ่งหนึ่งจะป่วยด้วยโรคไม่ติดต่อเรื้อรังอย่างน้อย 1 โรค ยิ่งไปกว่านั้น จากโครงสร้างประชากรของประเทศไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมผู้สูงอายุ (Ageing society) ส่งผลให้เกิดภาระค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพของประเทศที่เพิ่มสูงขึ้น ดังนั้น การส่งเสริมการปลูกและการใช้สมุนไพรไทยเพื่อการรักษาโรค และสร้างเสริมสุขภาพ เป็นอันดับแรก เช่น ขมิ้นชัน สำหรับบรรเทาอาการแน่น จุกเสียด ท้องอืด ท้องเฟ้อ ฟ้าทะลายโจร สำหรับบรรเทาอาการเจ็บคอ และอาการของโรคหวัด เช่น เจ็บคอ ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ ฯลฯ จึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะช่วยเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้กับประชาชน และส่งผลต่อความยั่งยืนทางเศรษฐกิจด้านการพัฒนาสมุนไพรอย่างครบวงจรได้อีกทางหนึ่ง (สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, 2560)

สถานการณ์ปัจจุบันวัตถุดิบพืชสมุนไพรจังหวัดสกลนครไม่เพียงพอกับความต้องการใช้ประโยชน์ โดยพืชสมุนไพรที่เป็นที่ต้องการได้แก่ ไพล ขมิ้นชัน กระชายดำ บัวบก มะขามป้อม กวาวเครือขาว กระเจี๊ยบแดง ฟ้าทะลายโจร เป็นต้น และพืชสมุนไพรดังกล่าว ต้องผ่านการตรวจคุณภาพมาตรฐานตามเกณฑ์ที่กำหนด ตั้งแต่กระบวนการปลูกจนถึงเก็บเกี่ยว และมีการออกแบบการบริหารจัดการแปลงปลูก ร่วมกับกับชุมชน จากระยะเริ่มต้นสู่การเปลี่ยนผ่านการรับรองมาตรฐาน ซึ่งทางโรงพยาบาลพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร เปิดโอกาสให้กลุ่มเกษตรกรที่สนใจได้ปลูกพืชสมุนไพรเพื่อส่งขายเป็นวัตถุดิบให้กับโรงพยาบาลฯ ดังนั้น จึงเป็นการเปิดโอกาสให้กับชุมชนในการเข้าถึงและเป็นเครือข่ายการจำหน่ายผลผลิตสมุนไพรให้กับโรงพยาบาลพระอาจารย์ฝั้นฯ เพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชนบนฐานเศรษฐกิจที่เหมาะสมและเป็นธรรมสำหรับชุมชน

บ้านหนองบัว ตำบลบึงทวาย อำเภอเต่างอย จังหวัดสกลนคร เป็นชุมชนผู้ไท (ผู้ไทกะตะ) ตั้งอยู่นอกเขตชลประทาน มีประชากร 703 คน จาก 230 ครัวเรือน พื้นที่ทำ

การเกษตร จำนวน 1,600 ไร่ ส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา และมีการปลูกมะเขือเทศ ข้าวโพด (หวานและฝักอ่อน) ผักและสมุนไพรพื้นบ้าน ครัวเรือนที่มีอาชีพทำการเกษตร มีรายได้เฉลี่ย 41,500 บาท/ปี/ครัวเรือน (สรุปข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน กชช.2.ค. ปี 2562) พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเกษตรและเพาะปลูก มีป่าเทือกเขาภูพาน ซึ่งเป็นที่ตั้งของอุทยานแห่งชาติภูผายลซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้และผลผลิตจากป่าตามฤดูกาล จึงส่งผลให้คนในชุมชนมีองค์ความรู้เรื่องการทำยาสมุนไพรจากภูมิปัญญาดั้งเดิมในชุมชนตลอดจนการใช้พืชสมุนไพรในท้องถิ่นเป็นอาหาร ยารักษาโรคโดยใช้สมุนไพรวิธีการผสมผสานการรักษาโรคโดยใช้คาถา พิธีกรรม ตามความเชื่อ และในปัจจุบันชุมชนบ้านหนองบัวยังคงมีการใช้พืชสมุนไพรในการดูแลสุขภาพของคนในชุมชนตามภูมิปัญญาดั้งเดิมผ่านภูมิปัญญาหมอสุมไพรพื้นบ้านให้เห็นอยู่บ้าง ซึ่งภายในชุมชนมีหมอพื้นบ้านที่เป็นที่ยอมรับจำนวน 3 คน คือ 1) นายลำไผ่ คำสงค์ 2) นายทองพูน ชันธบรรจง และ 3) นายปรีชา ดาบสีพาย ที่เป็นผู้ใช้รู้เรื่องสมุนไพร รากไม้ ต้นไม้เป็นยา และสูตรการรักษาสุขภาพในเบื้องต้น ทั้งนี้ยังมีกลุ่มผู้สูงอายุ จำนวน 165 คน คิดเป็นร้อยละ 23.47 ที่มีความยากลำบาก มีภาวะในการดูแลบุตรหลาน และสภาพร่างกายไม่พร้อมในการเดินทางไปเข้ารับการรักษาในสถานบริการสุขภาพ การใช้สมุนไพรจึงเป็นทางเลือกหนึ่งในการดูแลสุขภาพขั้นต้น ก่อนไปรับบริการรักษาพยาบาลจากสถานบริการสาธารณสุขหรือคลินิกใกล้บ้าน ซึ่งเป็นผลดีในการลดการพึ่งพิงการใช้ทรัพยากรจากภายนอกชุมชน

การสนับสนุนงานของภาคีส่วนราชการที่ผ่าน พบว่า มีการเสริมทักษะ พัฒนาองค์ความรู้ การใช้สมุนไพรในรูปแบบใหม่ๆ เพื่อการดูแลสุขภาพชุมชน เช่น 1) ทักษะอาชีพ การทำลูกประคบสมุนไพรสด ลูกประคบสมุนไพรแห้ง 2) วิธีการปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การทำปุ๋ย และ 3) เสริมสร้างอาชีพ ตลอดจนการแปรรูปผลิตภัณฑ์ต่างๆ (ลูกประคบ น้ำมันเขียว และน้ำมันเหลือง) และการใช้สมุนไพรท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพเบื้องต้น อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนหนุนเสริม พัฒนาทักษะ องค์ความรู้ ยังขาดรูปธรรมการดำเนินงาน

ความต่อเนื่องในการดำเนินงาน เนื่องจากการถ่ายถอด
อบรมให้ความรู้ และสนับสนุนปัจจัยการผลิตที่เกี่ยวข้อง
เท่านั้น

ทั้งนี้ ปัจจุบันพืชสมุนไพรในชุมชนบ้านหนองบัวยัง
ไม่มีระบบการจัดการพื้นที่เพาะปลูกพืชสมุนไพรอย่าง
เหมาะสม โดยมีการเพาะปลูกพืชสมุนไพรตามหัวไร่ปลายนา
และในบริเวณสวนครัวในบ้าน ซึ่งสมุนไพรที่ชุมชนเพาะปลูก
คือ ตะไคร้หอม ชিং ข่า ขมิ้น พืช กะเพรา ใบย่านาง มะกรูด
ฟ้าทะลายโจร เป็นต้น และยังขาดข้อมูลที่สำคัญจำเป็น
สำหรับการพัฒนา เช่น ฐานข้อมูลชนิดพันธุ์ พื้นที่ ปริมาณ
การปลูก ปริมาณผลผลิต ระบบการจัดการ และรูปแบบการใช้
ประโยชน์สมุนไพรของชุมชน ตลอดจนการรวมกลุ่มเพื่อสร้าง
อำนาจต่อรอง ซึ่งเป็นข้อมูลที่สำคัญสำหรับการวิเคราะห์
ทิศทางการพัฒนาระบบสมุนไพรของชุมชน รวมไปถึงการ
สร้างคุณค่าต่อคนในชุมชน ในแง่ของการดูแลสุขภาพชุมชน
และการยกระดับเศรษฐกิจของชุมชน การเพิ่มการใช้ประโยชน์
จากทรัพยากรท้องถิ่น การลดการพึ่งพาทรัพยากรจาก
ภายนอก เพื่อสร้างทางเลือกใหม่ให้กับชุมชนผู้การเพิ่มรายได้
ให้กับชุมชน อันสอดคล้องกับการประกาศตัวเป็นเมือง
สมุนไพรของจังหวัดสกลนครหรือ พุทธเกษมนคร ยุทธศาสตร์
ที่ส่งเสริมให้มีการพัฒนาการบริหารจัดการพื้นที่ในชุมชน
ร่วมกัน สร้างกระบวนการ การผลิต การแปรรูป การตลาด
และร่วมกับภาคีเครือข่ายเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานราก
จากการใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากร สู่อการสร้างรายได้ใน
ชุมชน การจัดการข้อมูล การเผยแพร่ข้อมูลไปสู่สาธารณชน
เพื่อให้เกิดการพัฒนาด้านสุขภาพของประชาชนอย่างยั่งยืน

ดังนั้น งานวิจัยครั้งนี้เน้นการปฏิบัติการร่วมกับ
กลุ่มเป้าหมายที่มีส่วนผสมของกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียหรือกลุ่มมี
รายได้น้อยกว่า 40% ที่จนที่สุด เพื่อร่วมกันหารูปแบบแนว
ทางการดำเนินงานที่จะก้าวผ่านเส้นความยากจนของชุมชน
เสริมสร้างการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในชุมชน สร้าง
ทางเลือกในการดูแลสุขภาพในเบื้องต้น และยกระดับรายได้
ของคนในชุมชน ในการดำเนินงานวิจัยในครั้งนี้มีแนวทางใน
การยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่เป็นการดำเนินงานที่
ผสมผสานองค์ความรู้ กระบวนการ ทั้งทางด้านวิทยาศาสตร์
เพื่อขับเคลื่อนการดำเนินงานโดยใช้กระบวนการวิจัยเพื่อ
ท้องถิ่นเป็นเครื่องมือขับเคลื่อนการพัฒนา ร่วมกับชุมชน ผ่าน

ระบบและกลไกของการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมวิเคราะห์ ร่วม
จัดการ ร่วมวางแผน โดยใช้กระบวนการที่เป็นเหตุเป็นผล เป็น
ระบบ บนฐานของความรู้และข้อมูล ผสานองค์ความรู้ทาง
วิชาการ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี เพื่อสร้างการรับรู้ข้อมูลใน
ชุมชน โดยชุมชนเป็นแกนกำลังหลักในการดำเนินงานทุก
ขั้นตอน ตั้งแต่ วางแผน ออกแบบเครื่องมือ เก็บข้อมูล
วิเคราะห์ สรุป และสกัดองค์ความรู้ การนำไปปรับใช้ประโยชน์
โดยชุมชน เพื่อชุมชน ตลอดจนร่วมกันออกแบบรูปแบบระบบ
การจัดการพื้นที่หมุนเวียนที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกพืช
สมุนไพรของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ การเลือกพื้นที่ที่
เหมาะสมกับการเพาะปลูกพืชสมุนไพรในท้องถิ่นและรูปแบบ
การจัดการพืชสมุนไพรที่เหมาะสม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์สถานการณ์การใช้
ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่น
2. เพื่อพัฒนาการเพิ่มการใช้ประโยชน์จาก
ทรัพยากรสมุนไพรท้องถิ่น

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ประเภทของการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
(Participatory Action Research: PAR) เป็นการศึกษาแบบ
งานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ใช้กระบวนการ
วิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research: CBR) เพื่อ
ศึกษา วิเคราะห์ สถานการณ์การใช้ประโยชน์พืชสมุนไพร
ท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วม พัฒนารูปแบบการจัดการพืชสมุนไพร
ท้องถิ่นเพื่อเพิ่มคุณค่าและมูลค่าพืชสมุนไพรในชุมชน และ
พัฒนาแนวทางการเพิ่มการใช้ประโยชน์ของสมุนไพรท้องถิ่น
เพื่อการใช้ประโยชน์

2. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร คือ กลุ่มผู้สนใจที่ได้รับการพิจารณา
ร่วมกันของชุมชน เพื่อเป็นกลุ่มเป้าหมายหลัก กลุ่มเป้าหมายรอง
และกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากการวิจัย ในการมาร่วมกัน
ดำเนินงานด้านสมุนไพรของชุมชนในพื้นที่บ้านหนองบัว
ตำบลบึงทวาย อำเภอเต่างอย จังหวัดสกลนคร

กลุ่มตัวอย่าง คือ กลุ่มคนที่ได้รับการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) ซึ่งเป็นกลุ่มที่ได้รับประโยชน์โดยตรงจากการดำเนินงานโครงการวิจัยในครั้งนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มผู้นำชุมชน หรือประชาชนผู้มีความรู้ และกลุ่มผู้ปลูกหรือผู้ผลิต สมุนไพรบ้านหนองบัว ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความเข้มแข็งและศักยภาพในการดำเนินงานหรือมีใจ (จิตสาธารณะ) ในการจะสร้างอาชีพ สร้างรายได้ให้คนในชุมชน และสร้างการใช้ทรัพยากรในชุมชน สร้างโอกาสในการใช้ทรัพยากรสมุนไพรเพื่อเป็นสวัสดิการในการดูแลสุขภาพ ด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของคนในชุมชน จำนวน 5 คน ถือว่าเป็นกลุ่มหัวใจ และเป็นที่ดินเป็นของตนเองและพร้อมที่จะทำงานร่วมกับประชาชน ตามความต้องการและศักยภาพของประชาชนในกลุ่มที่ 2

กลุ่มที่ 2 กลุ่มประชาชนที่เกณฑ์รายได้ของคน 40% ที่จนที่สุด จากเกณฑ์รายได้สูงสุดของกลุ่มประชากร ปี 2560 ผู้มีความจำเป็นต้องได้รับโอกาสในการลดความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ของบ้านหนองบัว ที่ต้องการได้รับโอกาสในการพัฒนาทักษะ องค์กรความรู้ และพัฒนาอาชีพ เพื่อสร้างโอกาสการเข้าถึงทรัพยากรและเพิ่มรายได้ จำนวน 10 คน ซึ่งกลุ่มนี้เป็นอาสาสมัครและสมัครใจที่เกิดจากกลุ่มที่ 1 เป็นผู้ชักชวนมาร่วมการดำเนินงานวิจัยครั้งนี้

กลุ่มที่ 3 กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับชุมชน อาทิ ผู้สูงอายุ ผู้ป่วย หมอสมุนไพร และกลุ่มผู้ต้องการใช้สมุนไพร ในการดูแลสุขภาพขั้นต้น เช่น บรรเทาอาการเจ็บปวด ปวดเมื่อยจากการทำงาน และบำรุงร่างกาย จำนวน 50 คน ในชุมชนบ้านหนองบัว ตำบลบึงทวาย อำเภอต่างอย จังหวัดสกลนคร

3. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล มุ่งประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ ศักยภาพการผลิต และการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่น และการจัดการพืชสมุนไพรเพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชน ผ่านเครื่องมือ ดังนี้

3.1 เครื่องมือในการศึกษาชุมชน เช่น แผนที่ทรัพยากร แผนที่ผู้รู้/ภูมิปัญญาชุมชน แผนที่ชุมชน ปฏิทินการผลิต ปฏิทินวัฒนธรรม ไร่ชีวิต ตารางวิเคราะห์เชื่อมโยงสาเหตุ โดยการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา สาเหตุ และออกแบบวิธีการ กระบวนการในการแก้ไขปัญหาร่วมกับชุมชน

โดยชุมชนเป็นแกนนำหลักในการดำเนินการ ตลอดจนการสร้าง ความเข้าใจร่วมกันของคนในชุมชนและภาคีเครือข่ายในมิติ เศรษฐกิจ มิติทรัพยากร และมิติสังคม ภูมิปัญญา วัฒนธรรม

3.2 แบบสัมภาษณ์แบบลึก (In-Depth Interview) เพื่อศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ฐานข้อมูล ทวนเดิมการดำเนินงาน เช่น ชนิด ปริมาณ จำนวน พื้นที่ ขนาดพื้นที่ ระบบการจัดการ การใช้ประโยชน์ ฯลฯ เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการดำเนินงานมาสู่การจัดระเบียบข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูล ผ่านโปรแกรมที่เกี่ยวข้อง เช่น Excel และ Google form เป็นต้น

3.3 แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม (Participant and Non-Participation Observation) เพื่อศึกษา วิเคราะห์องค์ประกอบของการดำเนินงาน ปัจจัยที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงาน เช่น ปฏิบัติการของผู้เข้าร่วมเวที ทักษะ อุปนิสัย บุคลิกภาพ การแสดงออก และการเก็บประเด็นและสรุปประเด็นที่ตกหล่นระหว่างการดำเนินงานเพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไข และเพื่อสรุปผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ก่อน ระหว่าง และหลังการดำเนินงานทุกขั้นตอน

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

4.1 การจัดเสวนากลุ่ม (Group discussion) เพื่อเก็บข้อมูลแบบมีส่วนร่วม ผ่านเครื่องมือ ในการศึกษาชุมชนแบบสัมภาษณ์แบบลึก และการสังเกต เพื่อสรุปข้อมูล การระดมความคิด การแสดงความคิดเห็น ในประเด็นต่างๆ ตลอดจนการออกแบบวางแผนการดำเนินงาน ปฏิบัติการ หรือ สื่อสารข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม เพื่อความเข้าใจที่ตรงกัน อย่างชัดเจนตลอดการดำเนินงาน เช่น การประชุม จัดทำแผน อบรมเชิงปฏิบัติการ การสรุปงาน เป็นต้น

4.2 การจัดเวทีชุมชน (Public forum) เพื่อเป็นการ คืบข้อมูล สื่อสารข้อมูลการดำเนินงานโครงการให้กับ สาธารณะได้รับทราบและสร้างการรับรู้ร่วมกันทุกภาคส่วน เช่น การลงมติในการจัดการร่วมกันระดับชุมชน และ การนำเสนอผลงานวิจัย เป็นต้น

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

โดยการวิเคราะห์เชิงประเด็น (Thematic analysis) ซึ่งขั้นตอนประกอบด้วย 4 ขั้นตอน ดังนี้

5.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล นำข้อมูลที่ได้จากการ สัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม

และการสนทนากลุ่มตัวอย่างมาสู่การจัดระเบียบข้อมูล นำเข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์เชิงประเด็นต่อไป

5.2 การจัดระเบียบข้อมูลจากการถอดเทปบันทึกเสียง แล้วจัดพิมพ์ข้อมูลและจัดเป็นหมวดหมู่โดยการอธิบายเชิงพรรณนา

5.3 การแสดงข้อมูล หลังจากจัดข้อมูลให้เป็นระเบียบแล้ว แสดงข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยแสดงข้อมูลเชิงพรรณนาวิเคราะห์

5.4 การหาข้อสรุปและนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา และนำผลของข้อมูลมาตรวจสอบหาความถูกต้อง นำเชื่อถือ ความสมบูรณ์ จากการคืนข้อมูลแก่ผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน และนำข้อมูลมาวิเคราะห์ผลทำให้ข้อสรุปตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาต่อไป

6. ขั้นตอนการดำเนินงานอย่างมีส่วนร่วม

แบ่งออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

6.1 ระยะเตรียมการ โดยการประชุมชี้แจงโครงการวิเคราะห์ภาคีหุ้นส่วนและบทบาทการหนุนเสริมกระบวนการดำเนินงาน ศึกษาข้อมูล ออกแบบเครื่องมือ ตรวจสอบข้อมูล โดยผู้ทรงคุณวุฒิ และสอบถามข้อมูลร่วมกับชุมชน ลงพื้นที่ศึกษา สัมภาษณ์ และจัดเก็บข้อมูล Based line data ของพืชสมุนไพร เช่น ชนิด ปริมาณ พื้นที่ กำลังการผลิต การแปรรูป การจำหน่าย และการใช้ประโยชน์ แลกเปลี่ยน สรุปการเรียนรู้จากเครือข่ายผู้ผลิตสมุนไพร จังหวัดสกลนคร และออกแบบแผนการปฏิบัติการของโครงการวิจัย เป็นต้น

6.2 ระยะปฏิบัติการ โดยการอบรมเชิงปฏิบัติการการปลูกสมุนไพร จัดทำแผนการตลาด ปฏิบัติการปลูกสมุนไพร จัดทำแผนการบริหารจัดการกลุ่ม เพื่อการใช้ประโยชน์สมุนไพรในชุมชน “กลุ่มสมุนไพรชุมชนบ้านหนองบัว” พัฒนาผลิตภัณฑ์ บรรจุภัณฑ์ และตราสินค้า เป็นต้น

6.3 ระยะสรุปและประเมินผล โดยการถอดบทเรียนการดำเนินงานโครงการวิจัย วิเคราะห์ สรุปผลการวิจัย และคืนข้อมูลแก่ผู้มีส่วนได้เสีย เป็นต้น

ผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ 1 สถานการณ์ การใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่น ทำให้เกิดชุดข้อมูลสถานการณ์พืชสมุนไพรท้องถิ่นเพื่อการใช้

ประโยชน์และชุมชนสามารถเข้าถึงได้ โดยที่ชุมชนพื้นที่ที่มีการใช้พืชสมุนไพรท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้นจากอดีตที่ผ่านมา ร่วมกับกลุ่มเป้าหมายและเครือข่ายที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ สามารถสรุปสถานการณ์การใช้ประโยชน์เป็นรายด้าน ดังนี้

1.1 ด้านระบบผลิตพืชสมุนไพร ชุมชนบ้านหนองบัวในอดีต ไม่มีระบบการจัดการพื้นที่เพาะปลูกพืชสมุนไพรอย่างเหมาะสม โดยมีการเพาะปลูกพืชสมุนไพรตามหัวไร่ปลายนา และในบริเวณสวนครัวในบ้าน ซึ่งสมุนไพรที่ชุมชนเพาะปลูกมากกว่า 30 ชนิด ได้แก่ ตะไคร้ ขิง ข่า ขมิ้น พริก กะเพร่า ย่านาง มะกรูด กะเพรา สะพลู ว่านหางจระเข้ เป็นต้น ปลูกตามศักยภาพ ความต้องการใช้ประโยชน์ และความต้องการของตลาด (กระแสดลาด/กระแสดผู้บริโภค) โดยสมุนไพรที่พบในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นสายพันธุ์ดั้งเดิมที่มีมานานในพื้นที่ จากรุ่นสู่รุ่น รวมถึงสมุนไพรบางชนิดเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ บางส่วนเป็นชนิดที่นำมาเข้าตามกระแสความนิยม เพื่อใช้ประโยชน์เพื่อการบริโภคในครัวเรือน เป็นยาบำรุงร่างกายและรักษาโรค (กินอาหารเป็นยา) ทั้งนี้ชุมชนมีองค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์ผ่านการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านหมอสุมไพรในพื้นที่ และหมอสุมไพรที่เป็นที่ยอมรับในตำบลและในระดับอำเภอ แต่ยังไม่มีการจัดทำฐานข้อมูลหมอสุมไพร และตำรายาสมุนไพรพื้นบ้าน เพื่อการถ่ายทอดและใช้ประโยชน์ในอนาคต

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลังจากการดำเนินโครงการวิจัยร่วมกัน ผ่านการปฏิบัติการร่วมคิด ร่วมออกแบบร่วมปฏิบัติการ ร่วมใช้ประโยชน์ และร่วมออกแบบการขยายผลต่อยอดการดำเนินงาน พบว่า ปัจจุบันชุมชนมีการเพาะปลูกสมุนไพรเพิ่มขึ้นในรูปแบบผสมผสานชนิดพันธุ์สมุนไพรเพื่อลดความเสี่ยงด้านการตลาด ทั้งยังเป็นการหมุนเวียนการใช้ทรัพยากรสมุนไพร เพื่อให้เกิดรายได้ หรือระบบเศรษฐกิจหมุนเวียนตลอดทั้งปี โดยรูปแบบการปลูก (ระบบผลิต) มีทั้งที่เป็นระบบแปลงมาตรฐาน และการปลูกแบบสวนในครัวเรือนเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้สนใจหรือกลุ่มคนเล็กคนน้อย หรือกลุ่มคนจน กลุ่มเปราะบาง และผู้ด้อยโอกาส ได้เข้าถึงความรู้ และทรัพยากรสมุนไพร เพื่อใช้ในการดูแลสุขภาพและสร้างรายได้ หรือสร้างอาชีพทางเลือก โดยชนิดพันธุ์สมุนไพรที่เพิ่มขึ้น จากเดิม 30 ชนิด เป็น 32 ชนิด (ตะไคร้หอม และขมิ้นชัน) ทั้งยังได้มีการจัดทำฐานข้อมูลหมอสุมไพร และสื่อข้อมูลผ่านพับ

การปลูก และการแปรรูปเพื่อการใช้ประโยชน์สมุนไพรพื้นบ้าน และถ่ายทอดและใช้ประโยชน์ พร้อมทั้งมีรูปแบบการจัดการ แปลงปลูกสมุนไพรที่รองรับการเข้าสู่มาตรฐานการเพาะปลูก ในอนาคต ผ่านการดำเนินงานของกลุ่มสมุนไพรบ้านหนองบัว ตำบลบึงทวาย อำเภอต่างอย จังหวัดสกลนคร

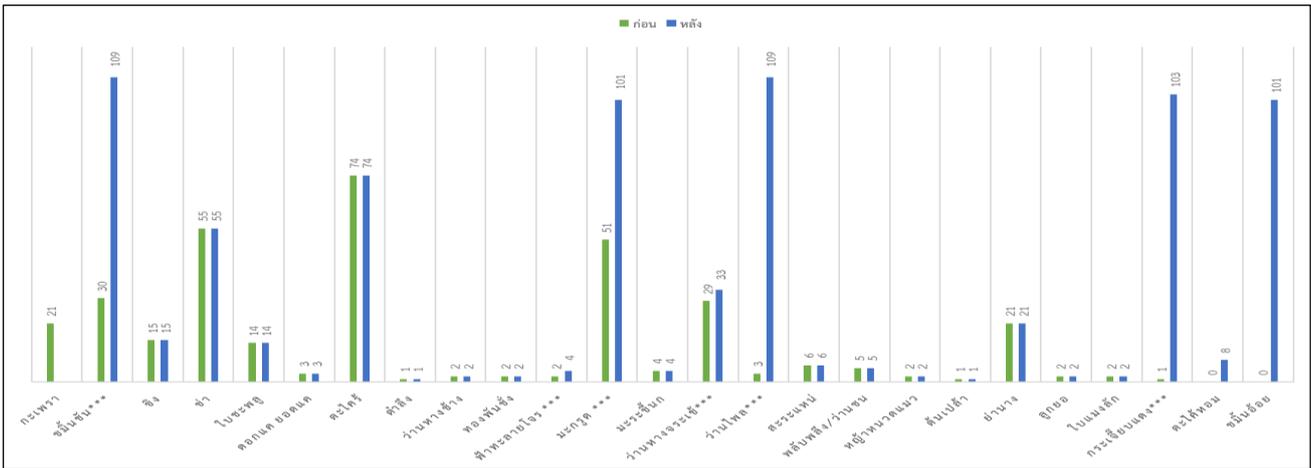
1.2 ระบบแปรรูปสมุนไพรในชุมชน จากการศึกษา พบว่า อดีตที่ผ่านมาชุมชนไม่มีผลิตภัณฑ์แปรรูปสมุนไพร เนื่องจากไม่มีกลุ่มวิสาหกิจ หรือกลุ่มสมุนไพร เพื่อที่จะสามารถพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ที่ใช้ประโยชน์ และสร้างรายได้ หรือความมั่นคงทางเศรษฐกิจจากผลิตภัณฑ์สมุนไพรในชุมชน เป็นเพียงการใช้ประโยชน์ในครัวเรือน เพื่อการดูแลสุขภาพขั้นต้น และเป็นการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านในชุมชน

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากโครงการวิจัยได้ ปฏิบัติการ ส่งเสริม วิจัย และพัฒนารูปแบบการใช้ประโยชน์ พืชสมุนไพรที่เพิ่มขึ้น ผ่านการออกแบบบนฐานทรัพยากรที่มีในพื้นที่ และการมีส่วนร่วมของกลุ่มสมุนไพรบ้านหนองบัว ผสานความร่วมมือกับเครือข่ายการวิจัยทั้งในและนอกพื้นที่ ส่งผลให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิต คือ ชุมชนมีแนวทางในการนำผลผลิตสมุนไพรที่มีในชุมชนไปใช้ ประโยชน์เพื่อสร้างมูลค่า ความมั่นคงทางด้านรายได้ หรือ ระบบเศรษฐกิจชุมชน มีการแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพร เพื่อ การใช้ประโยชน์ในชุมชน จำนวน 2 ผลิตภัณฑ์ คือ 1) น้ำมัน เชียวไพร และ 2) สเปรย์ไผ่ขี้ผึ้ง ผ่านการดำเนินงานร่วมกันของกลุ่มสมุนไพรชุมชนบ้านหนองบัว รพ.สต.บ้านดงหลวง เครือข่ายเกษตรกร ผู้เชี่ยวชาญ และความร่วมมือจาก เครือข่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และสถาบันการศึกษา ในการ หนุนเสริม ส่งเสริมและพัฒนาผลิตภัณฑ์บนฐานความต้องการ ใช้ประโยชน์ของชุมชนทุกช่วงวัยในพื้นที่เป้าหมาย

1.3 ระบบการตลาด จากการศึกษาพบว่า อดีตที่ผ่านมา ชุมชนมีศักยภาพในการนำผลผลิตและผลิตภัณฑ์ ชุมชน เข้าสู่ตลาดได้ 3 ระดับ โดยที่ร้อยละ 60 สามารถขายใน

ตลาดในชุมชน เช่น ตลาดนัดชุมชน ผักขายในร้านค้าใน ชุมชน เพื่อนบ้านใกล้เคียง ญาติ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสตรี แม่บ้าน เป็นต้น ร้อยละ 30 ขายในตลาดในท้องถิ่น ผัก ตัวแทน ในหน่วยงานราชการในท้องถิ่น ผ่านพ่อค้าคนกลาง ตลาดนัดครอบครัว ตลาดสด ตลาดพญาต่างอย เป็นต้น และ ร้อยละ 10 ขายในตลาดในอำเภอ และตัวเมืองสกลนคร เป็นต้น ทั้งนี้ ชุมชนยังไม่มีศักยภาพออกสู่ตลาดขายสินค้าขั้นนำที่ ได้มาตรฐาน เช่น งาน OTOP CITY งานแสดงสินค้า ออนไลน์ หรือนักท่องเที่ยว เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน โครงการวิจัยผ่านการสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการ ดำเนินงาน จึงได้ร่วมกันพิจารณา โอกาส หรือช่องทางใน การตลาด ร่วมกับเครือข่าย เพื่อให้สามารถขยายวัตถุประสงค์หรือ ผลิตภัณฑ์พืชสมุนไพรที่เกิดขึ้นจากโครงการวิจัย ในพื้นที่ จังหวัดสกลนคร สามารถแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ 1) ตลาด ในชุมชน ได้แก่ กลุ่มผู้สูงอายุ ผู้เจ็บป่วย และกลุ่มผู้รักสุขภาพ ในบ้านหนองบัว ที่มีความต้องการนำสมุนไพรไปใช้ประโยชน์ ชุมชนผู้สนใจ และชุมชนใกล้เคียง 2) ตลาดในอำเภอ ได้แก่ รพ.สต.บ้านดงหลวง และ รพ.สต.บ้านคำข่า ร้านหญ้าหวาน อำเภอต่างอย จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นร้านขายผลิตภัณฑ์เพื่อ สุขภาพ พญาต่างอย ตลาดนัดชุมชน “ตลาดครอบครัว” และ เครือข่ายผู้ปลูกสมุนไพรตำบลนาตาล อำเภอต่างอย จังหวัด สกลนคร และ 3) ตลาดในจังหวัดสกลนคร ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ได้แก่ โรงพยาบาลพระ อาจารย์ผื่นฯ บริษัทแสงจันทร์เภสัช อำเภอพังโคน จังหวัด สกลนคร ซึ่งเป็นแหล่งรับซื้อสมุนไพร และขายผลิตภัณฑ์ สมุนไพร แบบครบวงจร รายใหญ่ในจังหวัดสกลนคร ซึ่งรับซื้อ สมุนไพรจากเครือข่ายในพื้นที่จังหวัดสกลนคร และ เครือข่าย ผู้ปลูกสมุนไพร จังหวัดสกลนคร โดยที่คณะผู้วิจัยได้ ติดต่อสื่อสารเพื่อสร้างเครือข่ายการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องด้าน สมุนไพรและเชื่อมความสัมพันธ์เพื่อขับเคลื่อนโดยการ ประสานสร้างความร่วมมือหลัก และความร่วมมือในอนาคต

ภาพที่ 1 การเพิ่มการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสมุนไพรท้องถิ่น

2. ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ 2 พัฒนาการเพิ่มการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสมุนไพรท้องถิ่น จากปฏิบัติการเพิ่มการใช้ประโยชน์ทรัพยากรสมุนไพรในท้องถิ่น ผ่านการออกแบบแผนการผลิต อย่างมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อการลดการพึ่งพาทรัพยากรในการดูแลสุขภาพของคนในชุมชนจากภายนอก พร้อมทั้งการเพิ่มชนิดพันธุ์ที่หลากหลายเพื่อการใช้ประโยชน์ในชุมชน เป็นแนวทางในการสร้างความมั่นคงทางสุขภาพ รายได้ และเศรษฐกิจภายในชุมชน พบว่า ชุมชนมีการเพิ่มการใช้ประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรสมุนไพรในท้องถิ่น ใน 6 รูปแบบ คือ

2.1 จากภาพที่ 1 จะเห็นได้ว่า เกิดการเพิ่มชนิดพันธุ์ใหม่ และ กำลังการผลิตในพื้นที่จากเดิมมีสมุนไพรในชุมชนบ้านหนองบัว จำนวน 30 ชนิด ปริมาณการเพาะปลูกรวมกัน 754 ต้น เพิ่มเป็น 32 ชนิด (ตะไคร้หอม และขมิ้นชัน) ปริมาณการเพาะปลูกหลังมีโครงการ 4,154 ต้น คิดเป็นร้อยละของการใช้ประโยชน์ที่เพิ่มขึ้นในชุมชน อยู่ที่ 77.82

2.2 การเพาะปลูกพืชสมุนไพรเพื่อเพิ่มปริมาณผลผลิต และชนิดพันธุ์ที่หลากหลาย ซึ่งจากการวิเคราะห์ความพร้อมของพื้นที่ กลุ่มเป้าหมาย ความเหมาะสมของพื้นที่ และวิเคราะห์ปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ผ่านการเรียนรู้ในพื้นที่แปลงตัวอย่าง ซึ่งได้มีการสาธิตการเตรียมดิน การจัดการระบบน้ำ เตรียมแปลง หว่านเมล็ด ดูแลรักษา กำจัดวัชพืช เก็บเกี่ยว และเก็บรักษาที่ถูกต้องก่อนนำส่งผู้ซื้อ เพื่อนำไปใช้ในแปลงของตนเอง พร้อมทั้งการเรียนรู้ผ่านเครือข่ายการดำเนินงานสมุนไพรในพื้นที่ ผ่านการพัฒนาองค์ความรู้ ทักษะ และออกแบบการดำเนินงาน ทำให้โครงการวิจัยได้มีการ

ออกแบบการเตรียมพร้อมเรื่องความรู้และแนวทางปฏิบัติที่ดีของระบบแปลงปลูก นำไปสู่การวิเคราะห์ปัจจัยที่เอื้อ และไม่เอื้อในการปลูกพืชสมุนไพรอย่างเป็นระบบ ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวได้ดำเนินการปลูกพืชสมุนไพรเพิ่มขึ้น โดยมีการวางแผนการเพาะปลูกทั้งพื้นที่และปริมาณที่เหมาะสมกับพื้นที่ อย่างมีส่วนร่วมของกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 9 แปลง (จำนวน 8 ชนิด ผลผลิตรวม 2,390 ต้น ได้แก่ โพล 1,000 ต้น ขมิ้นชัน 500 ต้น ขมิ้นอ้อย 500 ต้น ต้นมะกรูด 150 ต้น ฟ้ายะลวยโจร 100 ต้น ตะไคร้หอม 150 ต้น กระเจี๊ยบแดง 100 ต้น และ ว่านหางจระเข้ 100 ต้น) คิดเป็นร้อยละของการใช้ประโยชน์ที่เพิ่มขึ้นของกลุ่มเป้าหมาย อยู่ที่ 58.53

2.3 การพัฒนาทักษะ และเพิ่มพูนความรู้ทางวิชาการ ผ่านแผนพบความรู้ ส่งเสริมการปลูก สมุนไพร และเพิ่มการใช้ประโยชน์สมุนไพรในพื้นที่ การสื่อสารข้อมูลความรู้สมุนไพรตั้งแต่การปลูก ดูแล เก็บเกี่ยว และใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรในชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถพบทวนกระบวนการแนวทางปฏิบัติที่ดี และเก็บบันทึกไว้เพื่ออ่าน หรือสื่อสารให้ผู้สนใจได้อย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลให้เกิดการกระจายและถ่ายทอดองค์ความรู้สู่เป้าหมายได้อย่างทั่วถึง ผ่านชุดความรู้ตลอดจนคนในชุมชนได้เกิดการอนุรักษ์พันธุ์กรรมพืชสมุนไพร การสืบสาน และกระตุ้นการเรียนรู้ในการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพ สร้างรายได้ ยกกระดับคุณภาพชีวิต และสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

2.4 การแปรรูป/พัฒนาผลิตภัณฑ์ จากการปฏิบัติการพัฒนาผลิตภัณฑ์พร้อมใช้ และการวิเคราะห์สะท้อนเอกลักษณ์องค์ความรู้ภูมิปัญญาชุมชน สื่อสารลงสู่บรรพบุรุษและ

ตราสินค้าที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ร่วมกับ รพ.สต.ดงหลวง และ รพ.สต.เครือข่ายตำบลใกล้เคียง ผ่านในการระดมความคิดและถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อการใช้ประโยชน์ของคนในชุมชน มีการแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพร ของกลุ่มสมุนไพรจำนวน 2 ผลิตภัณฑ์ คือ น้ำมันเขียวสมุนไพร และสเปรย์ไล่ยุงเพื่อการใช้ประโยชน์ทรัพยากรสมุนไพรท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพของคนในชุมชนทุกช่วงวัย (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 ตราสินค้าผลิตภัณฑ์สมุนไพร

2.5 การจัดตั้งกลุ่มผู้ผลิตพืชสมุนไพรบ้านหนองบัว ตำบลบึงทวาย อำเภอเต่างอย จังหวัดสกลนคร เพื่อสร้างอำนาจการต่อรอง เป็นส่วนที่สำคัญสำหรับกำหนดทิศทางการพัฒนาระบบสมุนไพรของชุมชน รวมไปถึงการสร้างคุณค่าต่อคนในชุมชนในแง่ของการดูแลสุขภาพชุมชนและการยกระดับ

เศรษฐกิจของชุมชน ซึ่งผลจากการวิเคราะห์ ความเหมาะสม และศักยภาพความพร้อมของกลุ่มเป้าหมาย เพื่อออกแบบโครงสร้างกลุ่ม บทบาทหน้าที่ในการดำเนินงานของกลุ่ม (แผนการปลูก แผนการผลิต และแผนการตลาด) และแนวทางการขับเคลื่อนการดำเนินงานของกลุ่มบนฐานข้อมูลและศักยภาพคนในพื้นที่ ร่วมกับผู้เกี่ยวข้องทั้งกลุ่มนักวิจัยชุมชน กลุ่มเป้าหมาย กลุ่มผู้มียารายได้น้อย กลุ่มผู้สูงอายุ และกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียที่เกี่ยวข้องในชุมชน พัฒนาสู่แนวทางการยกระดับการเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนสมุนไพรบ้านหนองบัว ภายใต้แนวคิดเรื่องการสร้างกลุ่ม/การรวมกลุ่ม/การบริหารจัดการกลุ่มอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มให้เกิดความต่อเนื่องและยั่งยืนอย่างเป็นระบบ

2.6 เกิดกลไกความร่วมมือพัฒนาเศรษฐกิจบนฐานสมุนไพรของชุมชนที่เป็นความร่วมมือกับทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ จนถึงปลายน้ำ ตามบทบาทหน้าที่ของพันธกิจหน่วยงานประกอบไปด้วย 3 กลุ่ม คือ 1) ผู้มีเจตนาดีหรือไม่ได้รับผลกระทบ ได้แก่ กลุ่มร้านค้า (บริษัทแสงจันทร์โอสถ และร้านสมุนไพรคุณทองคำ) เครือข่ายสมุนไพร จังหวัดสกลนคร เครือข่าย SDGsPGS และเกษตร 5 ประสาน 2)ภาครัฐ ได้แก่ กลุ่ม อสม. ตำบลบึงทวาย อบต. บึงทวาย รพ.สต.บ้านดงหลวง และ รพ.พระอาจารย์ฝั้นฯและ 3) ผู้ได้รับผลกระทบ ได้แก่ กลุ่มประชาชนที่เกณฑ์รายได้ของคน 40% ที่จนที่สุด กลุ่มประชาชนมีรายได้น้อยกว่าเกณฑ์ มีรายได้น้อย และกลุ่มสมุนไพรบ้านหนองบัว ที่ผลดำเนินการดำเนินงานและการถ่ายทอดองค์ความรู้ ทักษะ กระบวนการตลอดจนพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือ และระบบการตลาด (ภาพที่ 3)

แปรรูปสมุนไพร 2 ผลิตภัณฑ์ คือ น้ำมันเขียวสมุนไพร และ สเปรย์ไถ่ล้าง เพื่อสร้างคุณค่าจากภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรสมุนไพรในการดูแลสุขภาพของคนในชุมชนทุก ช่วงวัย โดยที่ ปกกสิน ซาทิพฮอด และ คณะ (2560) กล่าวว่า การฟื้นฟูภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน โดยการมีส่วนร่วมของ ชุมชนและภาคีเครือข่าย สามารถสร้างทัศนคติและคุณค่าต่อ หมอพื้นบ้าน ควบคู่กับการรักษาโรคด้วยพิธีกรรม ภูมิปัญญา การรักษาด้วยวิธีการต่างๆ สอดคล้องกับ กรุณา จันทุม และ กัลยารัตน์ กำลังเหลือ (2560) ที่กล่าวว่า ภูมิปัญญาของหมอ พื้นบ้าน เป็นศาสตร์ในการดูแลสุขภาพของประชาชนที่อาศัย ความเชื่อ ความศรัทธา และอาศัยทรัพยากรในท้องถิ่นเป็น หลัก มีการรักษา ทั้งกายและใจควบคู่กันไป

ชุมชนมีคู่มือความรู้เพื่อถ่ายทอด การปลูกพืช สมุนไพร ดูแลรักษา เก็บเกี่ยว และแปรรูปผลิตภัณฑ์ เป็นการ เพิ่มการใช้ประโยชน์ทรัพยากร เพิ่มชนิดพันธุ์ เพิ่มพื้นที่ เพาะปลูก เพิ่มกำลังการผลิต และเพิ่มโอกาสในการพัฒนา โดยการรวมกลุ่ม “สมุนไพรบ้านหนองบัว” สอดคล้องกับ สุพันธ์ โรจน์เรืองโร และ คณะ (2552) ที่กล่าวว่า การจัดทำ คู่มือในการดูแลสุขภาพของตนเอง เพื่อเป็นองค์ความรู้ในการ รักษา ส่งการพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ จากภูมิปัญญาหมอ พื้นบ้านได้อย่างหลากหลาย นับเป็นการฟื้นฟูสมุนไพรตั้งแต่ ต้นทาง ไปจนถึงปลายทาง ทำให้เห็นแนวทางในการพัฒนา ผลิตภัณฑ์ จากสมุนไพรภูมิปัญญาหมอพื้นบ้าน และ สอดคล้องกับผลการวิจัยในครั้งนี้ ที่ก่อให้เกิดแรงผลักดันใน การพัฒนาร่วมกับเครือข่ายและผู้เกี่ยวข้อง ในการร่วมกำหนด ทิศทางการพัฒนาระบบสมุนไพรของ สอดรับนโยบายของ ภาครัฐของการเป็นเมืองสมุนไพร “สกลนครมหานครแห่ง พืชสมุนไพร” (Herbal City สกลนคร) กรมการแพทย์แพทย์ แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก (2559) และยุทธศาสตร์ และแนวทางการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานราก ที่หนุนเสริมให้ เกิดการแลกเปลี่ยนและช่วยเหลือกันทางเศรษฐกิจของคนใน ชุมชน ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง ผลิตเพื่อการอุปโภค บริโภคภายในก่อนแล้วค่อยขยายสู่ตลาดภายนอก เป็นการ พัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้สามารถพึ่งพา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ และร่วมกัน กำหนดทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจของตนเองตาม

สภาพแวดล้อม วัฒนธรรม ปัญหาความต้องการและทุน ทางด้านต่างๆ ของชุมชน

งานวิจัยในครั้งนี้ ก่อเกิดกลไกความร่วมมือพัฒนา เศรษฐกิจบนฐานสมุนไพรของชุมชนท้องถิ่นที่เป็นความ ร่วมมือกับทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องตั้งแต่ ต้นน้ำ กลางน้ำจนถึง ปลายน้ำ แบบบูรณาการพันธกิจหน่วยงาน ส่งผลให้เกิด แนวคิดร่วมในการส่งเสริมการปลูกพืชสมุนไพรครอบคลุมทั้ง พื้นที่ เพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟู ชนิดพันธุ์สมุนไพร พัฒนาและยกระดับ การใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรให้เพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการ ลดภาระค่าใช้จ่ายในการดูแลสุขภาพชุมชน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มเปราะบาง และประชาชนทุกช่วงวัยในพื้นที่ สอดคล้องกับ สามารถ ใจเตี้ย และ ณรงค์ ณ เชียงใหม่ (2560) ที่กล่าวว่า การใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรต้องผสมผสานภูมิปัญญาและ ความต้องการด้านสุขภาพสู่กระบวนการการเรียนรู้และพัฒนา กลยุทธ์ในชุมชน เพื่อที่จะทำให้ประชาชนมีความรู้การใช้ ประโยชน์พืชสมุนไพรในการดูแลสุขภาพเชื่อมโยง ความสัมพันธ์ของธรรมชาติกับวิถีชีวิต จิตวิญญาณ ส่งผลให้ หน่วยงานท้องถิ่นพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ด้านสมุนไพรพื้นบ้าน อย่างมีทิศทาง ภูมิปัญญา ยอดเยี่ยม, วิชิต เรืองแป้น และ วารุณี หะยิมะสา (2562) กล่าวว่า การจัดการพืชสมุนไพรเพื่อความ ยั่งยืนดำเนินการได้โดยการจัดตั้งองค์กรความร่วมมือระหว่าง ภาครัฐ และภาคประชาชน เพื่อความยั่งยืนร่วมกันบนพื้นฐาน ของการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ การส่งเสริมเพื่อการ เพาะปลูก และสร้างอาชีพให้กับชุมชน ด้วยหลักปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง แสดงให้เห็นว่าการบูรณาการความร่วมมือ กับส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ทั้งระบบห่วงโซ่อุปทานสมุนไพร (ต้นทาง กลางทาง ปลายทาง) เพื่อขับเคลื่อนการดำเนินงานด้าน สมุนไพร เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต่อการสร้างความต่อเนื่อง และยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับ อาริคมล ต.ไชยสุวรรณ และ คณะ (2560) ที่กล่าวว่า การทำความ ร่วมมือกันระหว่างโรงพยาบาลและกลุ่มเกษตรกร จะเป็น ประโยชน์ต่อการบริหารจัดการในห่วงโซ่อุปทานสมุนไพรได้ อย่างยั่งยืน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการปลูกพืชสมุนไพรสามารถ สร้างรายได้ในการดำรงชีวิต ส่งการพัฒนาเป็นอาชีพหลัก และ อาชีพเสริมได้ในอนาคตของคนในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียงได้

จุดเด่นของโครงการวิจัยในครั้งนี้ มีการใช้แนวคิดที่ สอดคล้องและเชื่อมโยงแนวคิดการใช้วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี

และนวัตกรรมเพื่อขับเคลื่อน BCG Model สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (2563) การเติบโตทางเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญกับการกระจายโอกาส รายได้ และความเจริญ ไปสู่ชุมชนอย่างทั่วถึงผ่านกระบวนการปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วมที่ได้ออกแบบร่วมกัน โดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง โดยเฉพาะกลุ่มยากจน และรายได้ต่ำกว่า 40% ที่จนที่สุด หรือกลุ่มผู้ที่ไม่เข้าถึงโอกาสในการพัฒนา (คนเล็กคนน้อยในชุมชน) ภายใต้เงื่อนไขการดูแลทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม หรือทรัพยากรสมุนไพร อย่างเป็นระบบและคุ้มค่า โดยอาศัยวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรม (วทน.) จากภาคส่วนวิชาการ (มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร และภาคีเครือข่าย) เข้าไปยกระดับผลิตภาพของผู้ผลิต กระบวนการปลูกที่เป็นมาตรฐานบนแนวทางการปฏิบัติที่ดี มาตรการจัดการที่จะนำไปสู่การลดต้นทุน เพิ่มผลผลิต และสร้างความหลากหลายให้แก่ผลิตภัณฑ์ โดยใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมในการยกระดับชุมชน และเพิ่มโอกาสในการพัฒนา มาตรการลดความเหลื่อมล้ำในชุมชนสังคมต่อไป

สรุปผลการวิจัย

ข้อมูลสถานการณ์การใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรท้องถิ่นสำคัญต่อกระบวนการผลิต และแปรรูปผลิตภัณฑ์เพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนบนฐานข้อมูลที่เข้าถึงได้และง่ายต่อการใช้ประโยชน์ ซึ่งนำไปสู่รูปแบบการจัดการพื้นที่เพาะปลูกแบบผสมผสานเพื่อลดความเสี่ยงด้านการตลาดและสอดคล้องกับศักยภาพชุมชน ซึ่งจากการเพาะปลูกและแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพร ส่งผลให้มีการเพิ่มขึ้นของการใช้ประโยชน์และเกิดการรวมกลุ่มผู้ผลิตพืชสมุนไพร เพื่อสร้างอำนาจต่อรอง ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญสำหรับกำหนดทิศทางการพัฒนาระบบสมุนไพรของชุมชน รวมไปถึงการสร้างคุณค่าต่อคนในชุมชนในแง่ของการดูแลสุขภาพชุมชนและการยกระดับเศรษฐกิจของชุมชน ตลอดจนสร้างความมั่นคงทางสุขภาพชุมชน ขยายผลนำไปใช้ประโยชน์ในหน่วยงานผ่านกลไกความร่วมมือของทุกภาคส่วนสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชนสังคมต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

ภาครัฐนำผลการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ไปใช้ในการกระตุ้น หนุนเสริม เกษตรกรรายย่อยเพื่อปรับเปลี่ยนการผลิตสู่ระบบการรับรองมาตรฐานที่จะเชื่อมโยงเกษตรกรสู่ระบบตลาดที่เหมาะสมและเป็นธรรม

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. วิจัยและพัฒนาแบบที่ที่เหมาะสมต่อการเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์สมุนไพรเพื่อการสร้างรายได้ของชุมชนผ่านเทคโนโลยีและนวัตกรรม ที่เหมาะสมสำหรับชุมชน และพัฒนาช่องทางการตลาดที่เหมาะสมของสมุนไพรในพื้นที่
2. ขยายผล หรือต่อยอดการดำเนินงาน/ถ่ายทอดองค์ความรู้ สร้างคู่มือความรู้การใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรตำรายาพื้นบ้านในชุมชน ขึ้นทะเบียนผู้รู้ นำความรู้ชุมชนยกระดับสู่งานวิชาการ การขอขึ้นทะเบียนรับรองชนิดพันธุ์และแปลงมาตรฐานแปลงปลูกจังหวัดสกลนคร (GAP และ Organic)

เอกสารอ้างอิง

- กรมการแพทย์แพทยแผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. (2559). *แผนแม่บทแห่งชาติว่าด้วยการพัฒนาสมุนไพรไทย ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2560-2564*. นนทบุรี: บจก.ทีเอส อินเทอร์เน็ต
- กรรณา จันทุม และ กัลยารัตน์ กำลังเหลือ. (2560). การรักษาโรคด้วยสมุนไพรและตำรับยาโบราณของหมอพื้นบ้าน. *วารสารการแพทย์และวิทยาศาสตร์สุขภาพ*, 2(24), 48-57.
- ไกรสิทธิ์ สิทธิโชค, ประทัย พิริยะสุวรรณ, อัญชิตา มาเยอ, พิทพงศ์ สะใจ, ธนพล เฉลิมมือ และ ภูมิภรณ์ อยู่ลือ. (2561). *รายงานการวิจัยเรื่อง สนับสนุนการพัฒนาระบบสุขภาพวิถี วัฒนธรรมชาติพันธุ์อำเภอ ข่า จังหวัดเชียงราย* (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม.

- ณัฐฐิยา ยอดเอียด, วิชิต เรืองแป้น และ วารุณี หะยีมะสา. (2562). การจัดการพืชสมุนไพรเพื่อความยั่งยืนในลุ่มน้ำและชายฝั่งปัตตานี. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า*, 6(2562), 107-137.
- นงลักษณ์ จีวจุ, ทิพย์วรรณ ศิบุญนันท์, ชญานันันท์ ศิริกิจเสถียร และ วีรวรรณ แจ่มไม้. (2559). การพัฒนาการแปรรูปพืชสมุนไพรตามภูมิปัญญาท้องถิ่น จากทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษา: บ้านโพธิ์พัฒนา ตำบลคณที อำเภอมะนัง จังหวัดกำแพงเพชร. *วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 11 (พิเศษ พฤศจิกายน 2559), 83-93.
- ปกกลิน ขาทิพยด, ต่อศักดิ์ เกษมสุข, กันยารัตน์ มะแสงสม, พรรณวดี ศรีขาว, นิไลบล ภูระย้า, ญาณิกา แสนสุริวงศ์, อารียา วงศ์ไธยะ, บา เต่าป้อม, ยूर เต่าป้อม, กิ่งทอง นามวงศ์ชัย, ปัญญา จันทรังษี และ วนิษฐา วงศ์ไธยะ. (2560). การฟื้นฟูภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคีเครือข่ายตำบลนาตาล อำเภอต่างอย จังหวัดสกลนคร. สกลนคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข. (2560). วิจัยสมุนไพรไทย “คานงัดสู่ความมั่นคงด้านสุขภาพและยั่งยืนด้านเศรษฐกิจ”. สืบค้นจาก <https://www.hsri.or.th/researcher/media/news/detail/7491>
- สามารถ ใจเตี้ย และ ณรงค์ ณ เชียงใหม่. (2560). ปัจจัยทำนายการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรพื้นบ้านของประชาชนลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูน. *วารสารราชพฤกษ์*, 15(3), 70-78.
- สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ. (2563). โมเดลเศรษฐกิจใหม่ BCG. สืบค้นจาก https://www.nstda.or.th/home/knowledge_post/bcg-by-nstda/
- สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2561). การปฏิบัติทางการเกษตรที่ดีสำหรับพืชสมุนไพร. สืบค้นจาก http://e-book.acfs.go.th/Book_view/298
- สุนันทา โรจน์เรืองโร, ไสว มะธิโต, สุมิตรา แกมชัยภูมิ, วิสุทธิเทพภูเขียว และ วีระยุทธ เสนผาบ. (2552). รายงานการวิจัยเรื่อง โครงการฟื้นฟูศรัทธาต่อการรักษาโรคหวัด โรคกระเพาะด้วยสมุนไพรพื้นบ้าน ของตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- อารีกรมล ต.ไชยสุวรรณ, วรณา มังกิตะ, สิริยุพา เลิศกาญจนพร, สรียา ทรัพย์ศิริ และ ธีรพัฒน์ จักรเงิน. (2560). การวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนการปลูกสมุนไพรของกลุ่มเกษตรกรบ้านหนองสุวรรณ ตำบลบ้านกลาง อำเภอสอง จังหวัดแพร่. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้*, 5(1), 83-96.